

ЧЕТ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА ТИНГЛАБ ТУШУНИШНИНГ ЎРНИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.033>

Меликова Элнара Шухратовна
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Чет тиллар кафедраси инглиз тили ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада тинглаб тушуниш нутқ малакаларини шакллантириш билан бевосита боғлиқ ҳолда олиб борилиши, гапириш, ўқиш ва ёзувни ўргатиш жараёнида ўқувчилар тинглаб тушуниш билан шуғулланиши, шу билан бир пайтда тил материални ўргатишга ҳам эътибор бериб борилиши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: эшитиш хотираси, тил бирлиги, аудиоматн, идрок этиш, умумий тушуниш, нутқ фаолияти, талаффуз бирликлари.

РОЛЬ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА И ПУТИ ЕГО РАЗВИТИЯ

Меликова Эльнора Шухратовна
Преподаватель английского языка кафедры иностранных языков
Международной Исламской академии Узбекистана

Аннотация: В статье проанализировано, что прослушивание ведется в непосредственной связи с формированием речевой квалификации, в процессе обучения разговору, чтению и записи учащиеся будут заниматься слушанием, а также уделять внимание преподаванию языкового материала.

Ключевые слова: память слуха, языковая единица, аудиоматин, восприятие, общее понимание, речевая деятельность, единицы произношения.

ROLE IN LEARNING AND DEVELOPING A FOREIGN LANGUAGE

Melikova Elnora Shukhratovna
Lecturer in English at the Department of Foreign Languages of the
International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract: The article analyzes that listening is conducted in direct connection with the formation of speech qualifications, in the process of learning to talk, read and record, students will engage in listening, as well as pay attention to teaching language material.

Key words: hearing memory, language unit, audiomatin, perception, general understanding, speech activity, pronunciation units.

Нутқ фаолиятининг асосий турларидан саналмиш тинглаб тушуниш ҳам билишга интилишдир. Ҳар қандай билиш жараёнининг эса хиссий ва мантиқий томонлари мавжуд. Ўқувчиларга тинглаш учун намунавий бўлмиш муаллим нутқи катта аҳамиятга эга. Дарсни чет тилда олиб боришдек методик қоидага риоя қилиш зарурдир. Гапириш ва ўқиш материални тинглаб тушуниш ёрдамида мустаҳкамлаш ҳамда такрорлаш ушбу нутқ фаолияти турини таълим воситаси мақомига киритади. Дарс бошланишидаги чет тил сунъий муҳитини яратишга мўлжалланган машқларнинг кўп қисми тинглаб тушуниш бўйича бажарилади. Дарсининг асосий қисми ва якунида ҳам тинглаб тушуниш машқлари етакчилик қилади.

Таълим воситаси тарзида қаралганда, тинглаб тушунишнинг (тил материали (лексика, грамматика, талаффуз бирликлари)ни ўрганишда қўллаш назарда тутилади. Янги нутқ бирликларининг тақдимотини машқ қилиш, қўлланилиш босқичларини тинглаб тушунишсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Хуллас, нутқ фаолиятининг тўртала туридан бирортаси ушбу дарсда машқ қилинмаслиги мумкин, бироқ бу қоида тинглаб тушунишга тегишли эмас. Хоҳлаган бир машғулотда гапириш ёки ўқиш, ёки ёзув машқ қилинмаслиги мумкин. Бироқ дарс бор экан, тинглаб тушуниш бўлади. Чунки муаллим чет тилда гапириш билан дарс бошлайди, дарсни ўтади ва уни якунлайди, демак, тингловчи сифатида ўқувчи гавдаланади.

Нутқни тинглаб тушунишни ўргатишда нималарга аҳамият берамиз. Биринчидан, нимани ўргатиш, иккинчидан, қандай қилиб ўргатиш ва ниҳоят, тушунганликни қайси йўл билан аниқлашни билиш талаб қилинади. Бу учала масала алоҳида алоҳида кўриб чиқилади.

Ўқувчига тинглаб тушуниш жараёнида қуйидагилар ўргатилади: сўз ва сўз бирикмаларининг шаклини ва грамматик структураларини фарқлай олиш; нутқ намунаси (жумла)ни тинглаб, олдиндан фаҳмлай олиш; эшитиш хотираси ҳажмини ўстириш; ўрганилган тил материални турли бирикмаларда тушуна олиш; техникавий воситаларга ёзилган нутқни тушуниш; бир карра айтилган фикрни фаҳмлаш; мўтадил (ўқув дастурида қабул қилинган) тезликдаги нутқни тушуниш; аудиоматнда нотаниш лекцик бирликлар бўлишига қарамай, унинг умумий мазмун ва моҳиятини илғаб олиш; турли йўналишдаги (тасвирий, эртакнамо, кўп планли) аудиоматнни тушуниш.

Турли таълим босқичларида мазкур ишларнинг ўрни ва бажарилиш хусусияти ҳар хил тартибда бўлади. Ундан ташқари эркак ва аёл овозини эшитиш, муаллим ва бошқаларни тинглаш, ёш ва қарилар нутқини тинглаш, сўзловчини кўриб ва кўрмасдан тинглаш қабиларни амалда

қўллаш тавсия этилади.

Тинглаб тушунишни ўргатиш бўйича турли йўналишлар амалиётда қўлланиб келинади. Улардан бири аввало тил материалини, кейин нутқ фаолиятини ўргатишдир. Бу методик ғояга биноан сўз, сўз бирикмаси, гапларни билиб олишни машқ қилиб, сўнгра ўқувчилар диққати ўрганилган материалнинг мазмун томонига тортилади. Ушбу йўл билан тинглаб тушунишни ўргатиш самараси паст бўлади, унда ортиқча вақт сарфланади, бинобарин, у мақбул методик усул деб топилмайди.

Муаллимлар қўллайдиган иккинчи йўналишга кўра, тинглаб тушуниш нутқ малакаларини шакллантириш билан бевосита боғлиқ ҳолда олиб борилади. Гапириш, ўқиш ва ёзувни ўргатиш жараёнида ўқувчилар тинглаб тушуниш билан шуғулланишади, шу билан бир пайтда тил материалини ўргатишга ҳам эътибор бериб борилади. Ушбу методик усул самаралироқдир.

Маълумки, гапириш ва тинглаб тушуниш жараёни оғзаки нутқнинг икки узвий боғланган томонларидир. Уларда ишлатиладиган лекцик ва грамматик ҳодисалар умумийдир. Шунинг учун ҳам тинглаб тушунишни ўргатишга киришилар экан, албатта гапиришни эгаллаш даврида тинглаш билан ҳам машғул бўлингани маъқулдир. Бу тинглаб тушунишга умуман махсус эътибор қаратилмайди деган маънони аналитик қилиб берилган. Демак, ўқувчи айтадиган ҳар қандай сўз ёки жумла тинглаб тушуниш чоғида ўрганиб борилади.

Ўқиш ва ёзувни машқ қилишда ҳам тинглаб тушуниш иштирок этади. Ўқиётган ёки фикрини ёзма баён этаётган киши қўлланилган тил материалини тинглаб тушуна олади. Маълум бўлишича, ўрганилаётган тил бирлиги тинглаш (эшитиш сезгиси/анализатори), гапириш (нутқ ҳаракат сезгиси/анализатори), ёзув (қўл ҳаракат сезгиси/анализатори) ва ўқиш (кўрқув сезгиси/анализатори) орқали ўзлаштирилганда, пухта динамик стереотип шаклланишига олиб келади. Шулардан айримлари қатнашмаса, исталган натижага эришиш мушкул. Олиниши мўлжалланган ахборотни хотирада сақлашнинг ягона йўли нутқ фаолияти турларини бир-бирига боғлаб ўргатишдир. Уларни ўрганиш таълим босқичи, тил материали хусусияти ҳамда идрок этиладиган мазмун (ахборот) билан бевосита боғлиқ бўлади.

Гапирилган, ўқилган ва ёзилган ўқув материалини тинглашдан ташқари махсус тинглаб тушуниш учунгина бериладиган матнлар мавжуд. Тингланган матн асосида қолган учала нутқ фаолияти турларини ҳам машқ қилиш мумкин.

Тингланадиган матн таниш тил материалида ва қисман нотаниш лекцик материалда бўлишидан қатъи назар бир марта эшитиш ва

тушунишга мўлжалланади. Иккинчи, учинчи ва кейинги сафар тингланиши учун албатта янги топшириқ берилади. Масалан биринчи марта тингланганда, “қуйидаги саволларга жавоб топинг”, иккинчисиди “фалон ҳодиса (шахс) ҳақидаги ахборотни синчиклаб ўрганинг”, учинчи тинглашда эса “фалон жойига ўз муносабатингизни билдиринг” ва ҳ.к. турли-туман ўқув топшириқларини бериб, қайта-қайта эшиттириш мумкин.

Тинглаб тушунишни амалий мақсад мақомида ўргатилиши учун, биринчидан, аудиоматнни танлаш (тузиш), иккинчидан, уни эшиттириш ташкилий шартлари (синф, айрим гуруҳ ёки ёлғиз ўқувчига тегишлилиги) ни аниқлаш, учинчидан, ўқувчиларни тинглашга тайёрлаш (тил материални билиши, аудиоматн мазмунининг мослиги), тўртинчидан, неча марта тинглашни тавсия этиш (ўқув топшириқларини тайёрлаш) ва, бешинчидан, тушунганликни текшириш каби тадбирларни тақозо этади.

Аудиоматн устида олиб бориладиган қуйидаги иш тартиби тавсия қилинади: муаллим аудиоматнни ўзи тинглаб олади (ўқиб чиқади), унинг қийин жойларини аниқлаб, уларни бартараф этиш усулларини ўйлаб қўяди, тушунишга таянч бўладиган ўқув воситаларини (расм, доскага ёзиш, магнитофон тасмаси кабилари) тайёрлайди, биринчи ва навбатдаги тинглашларга топшириқлар ишлаб чиқади.

Дарсни ўтиш чоғида тинглаб тушунишни ўргатиш босқичлари қуйидагилардан иборат:

- 1) тинглашда кутиладиган қийинчиликлар бартараф этилади;
- 2) аудиоматнни биринчи эшитиш бўйича кўрсатма (топшириқ) берилади;
- 3) тушунганлик топшириқ ёрдамида текшириб кўрилади;
- 4) иккинчи марта эшитишга топшириқ берилади;
- 5) текшириб кўрилади ва ҳ.к. Методик тадқиқотлар кўрсатишича, иккинчи ва учинчи марта эшитиш аудиоматнни тушунишга ёрдам беради, ундан кейинги тинглашлардан унчалик наф кўрилмайди. Аудиоматн асосида гапиришни ташкил қилса бўлади. Бу иш усули диафильм ва кинофрагментлар материалида ҳам ўтказилиши мумкин.

Аудиоматнни тушунганликни текшириш муаллимдан муайян методик маҳорат талаб қилади. Текширишдан кўзланадиган мақсад, тинглаб тушуниш малакасининг шаклланганлиги ва оқибат натижада, тингланганни идрок этиб фаҳмлаганлик даражасини аниқлашдир. Бунинг учун идрок этганда, тушуниш босқичларини билмоқ лозим (А. Р. Лурия тўрт босқични ажатиб берган): сўз босқичи, гап босқичи, мураккаб синтактик бирлик босқичи ва матн босқичи.

Тажрибали методист олим Надежда Ивановна Гез қуйидаги

бўлинишни таклиф этади: 1) юзаки тушуниш; 2) умумий тушуниш; 3) тўлиқ тушуниш; 4) танқидий тушуниш даражалари. Аудиоматннинг мазмунини тушунган/тушунмаганлик иккинчи, учинчи ва тўртинчи босқичлар орқали текшириб кўрилади (шу пайтда биринчи босқич ҳам ҳисобга олинади). Умумий тушуниш босқичида саволларга танлаб жавоб қайтариш (multiple choice), яъни жавобларнинг тўғриси топиш орқали тушунганлик текширилади. Учинчи (тўлиқ тушуниш) босқичи тингланганни қисқартириш ёки тўлдириш йўли билан текширилади. Ушбу босқичда саволларга жавоб қайтариш, чет тил ва она тилида мазмунини айтиб бериш, гапириш учун кенгайтирилган режа тузиш усулларидан фойдаланилади. Танқидий тушуниш босқичида эса тингланган аудиоматннинг мазмунига баҳо бериш, асосий ахборотни топиш, шарҳлаш ва муҳокама қилиш каби муаммоли топшириқларни ижодий ҳал этиш билан машғул бўлинади.

Баён этилгандан кўриниб турибдики, текшириш чоғида анъанавий усуллар қаторига замонавий тест ҳам қўшилади. Тест билан бир қаторда нутқий машқлар ҳам самарали эканлигини ёддан чиқармаслик лозим.

Тинглаб тушунишни текширишнинг таъриф-тавсифларидан аён бўладики, бу жараёнда нутқ фаолияти турларидан гапириш, ўқиш, ёзув кенг кўламда жалб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Рогова Г.В., Верещагина И. И. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. Пособие для учителя. — М.: Просвещение, 1988. — 129-бет.

2. Лурия А.П. Высшие корковые функции и их нарушения при локальных поражениях мозга. — М., 1959.

3. Гез Н.И. Текст лекций по курсу „Методика обучения иностранным языкам в высшей школе» (раздел „Аудирование»). — М.: МГПИИЯ, 1979. — 55-бет; Обучение аудированию. // Методика обучения иностранным языкам в средней школе. — М.: Высшая школа, 1982. — 241-бет

4. Жалолов Жамол Жалолович. Чет тил ўқитиш методикаси: чет тиллар олий ўқув юртлари (факултетлари) талабалари учун дарслик / Ж.Ж. Жалолов. — Тошкент: Ўқитувчи, 2012. — 432 б.